

ILMIY-TEXNIK SOHADA ARAB TILIDAGI NEOLOGIZMLARNING
LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Sarimsakov Oyatullo Bokibillayevich

Oriental universiteti magistranti 2-bosqich. 203-guruh

Annotatsiya

Mazkur maqolada ilmiy-texnik sohada arab tilidagi neologizmlarning lingvistik xususiyatlari kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda neologizmlarning fonetik, morfologik, semantik va sintaktik jihatlari alohida ko'rib chiqilib, ularning til tizimiga integratsiyalashuv mexanizmlari yoritiladi. Arab tiliga xos ildiz-andaza tizimi asosida yangi terminlarning yasaliishi, o'zlashma birliklarning fonetik va grafik moslashuvi, hamda semantik transformatsiya jarayonlari ilmiy asosda tahlil etiladi. Shuningdek, ilmiy-texnik diskursda qo'llanilayotgan neologizmlarning funksional-uslubiy xususiyatlari, ularning kommunikativ samaradorligi va standartlashuv darajasi ham o'rganiladi. Tadqiqot natijalari arab tilining zamonaviy ilmiy-texnik rivojlanishidagi lingvistik jarayonlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda terminologiya yaratish, tarjima va til siyosati sohalarida muhim nazariy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *arab tili, neologizm, ilmiy-texnik terminologiya, lingvistik xususiyatlar, morfologiya, semantika, sintaksis, fonetika, o'zlashma, arabchalashtirish, terminologik tizim, ilmiy diskurs*

Arab tilida ilmiy-texnik neologizmlarning ichki va tashqi manbalari deganda yangi terminlarning shakllanishida tilning o'z ichki imkoniyatlari hamda tashqi til va madaniy ta'sirlar orqali yuzaga keladigan resurslar majmui tushuniladi va bu ikki manba zamonaviy arab terminologiyasining rivojlanishida o'zaro uyg'un holda faoliyat yuritadi. Ichki manbalar, avvalo, arab tilining morfologik tizimiga — xususan ildiz (jizr) va vazn (wazn) modeliga — tayanadi, bu esa yangi terminlarni tizimli, izchil va semantik jihatdan shaffof tarzda yaratish imkonini beradi; masalan, bir ildiz asosida masdar, ism al-fā'il, ism al-maf'ul kabi shakllar orqali turli ilmiy tushunchalar ifodalanadi va bu terminlar o'zaro paradigmatic bog'liqlikda mavjud bo'ladi. Bundan tashqari, ichki manbalarga semantik kengayish (mavjud so'zga yangi ilmiy ma'no yuklash), sintaktik yasaliish (izofa va sifatlovchi birikmalar orqali termin hosil qilish) ham kiradi, bu usullar orqali til yangi tushunchalarni o'z ichki resurslari asosida ifodalab, milliy terminologik mustaqillikni saqlaydi. Ayniqsa, semantik kengayish natijasida oddiy leksik birliklar ilmiy kontekstda maxsus ma'noga ega bo'lib, termin darajasiga ko'tariladi, bu esa tilning iqtisodiy rivojlanish mexanizmi sifatida baholanadi. Shu bilan birga, arab til akademiyalari va ilmiy muassasalar ichki resurslarga tayangan holda termin yaratishni rag'batlantirib, yangi tushunchalar uchun arabcha muqobillar ishlab chiqishga intiladi. Tashqi manbalar esa asosan boshqa tillardan, xususan ingliz, fransuz va ba'zan lotin yoki yunon tillaridan o'zlashmalar orqali amalga oshadi, bu jarayon arab tilida

“ta’rīb” deb yuritilib, unda xorijiy terminlar fonetik, grafik va qisman morfologik jihatdan arab tiliga moslashtiriladi; bu ayniqsa global ilm-fan va texnologiya rivoji bilan bog‘liq bo‘lib, yangi tushunchalar tezkor tarzda tilga kirib kelishini ta’minlaydi. Tashqi manbalarga shuningdek kalka (to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish), transliteratsiya va gibrid terminlar yaratish jarayonlari ham kiradi, bunda xorijiy model arab tilining ichki strukturasi bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu ikki manba o‘rtasidagi muvozanat arab ilmiy terminologiyasining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega, chunki ichki manbalar tilning milliy xususiyatlarini saqlasa, tashqi manbalar ilmiy kommunikatsiyaning xalqaro darajada uyg‘unligini ta’minlaydi. Terminologiya nazariyasining asoschisi Eckhard Wüster ilmiy terminlar yaratishda tizimlilik va standartlashtirish zarurligini ta’kidlab, terminlar tushunchalar tizimiga mos va yagona shaklda bo‘lishi kerakligini qayd etadi, bu prinsip arab tilida ichki va tashqi manbalardan foydalanishda ham asosiy metodologik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy davrda globalizatsiya va axborot texnologiyalari ta’sirida tashqi manbalar roli kuchayib borayotgan bo‘lsa-da, arab tilshunoslari va terminologlari ichki resurslardan faol foydalanish orqali terminologik mustaqillikni saqlashga intilmoqda, natijada arab ilmiy-texnik terminologiyasi ikki tomonlama — ichki tizimlilik va tashqi integratsiya — asosida shakllanayotgan murakkab va dinamik tizim sifatida rivojlanmoqda.

Ichki manbalar, ya’ni tilning o‘z resurslari orqali neologizmlar shakllanishi arab tilida mavjud morfologik, semantik va sintaktik imkoniyatlardan tizimli foydalanish asosida amalga oshadigan jarayon bo‘lib, bu usul yangi ilmiy-texnik tushunchalarni milliy til asosida ifodalashga xizmat qiladi⁸². Avvalo, bu jarayonning markazida arab tilining ildiz (jizr) va vazn (wazn) tizimi turadi, bunda uch undoshli ildiz ma’no yadrosi sifatida olinib, turli vaznlar orqali yangi terminlar hosil qilinadi; natijada bir ildiz asosida o‘zaro bog‘liq terminlar tizimi yuzaga keladi va bu ilmiy tushunchalarning mantiqiy tasnifini ta’minlaydi. Ikkinchi muhim yo‘l — semantik kengayish, ya’ni mavjud so‘zlarga yangi ilmiy ma’no yuklash orqali termin yaratish bo‘lib, bunda so‘z shaklan o‘zgarmaydi, ammo uning ma’nosi ixtisoslashadi va torayadi, bu esa tilning iqtisodiy rivojlanishini ta’minlaydi. Uchinchi yo‘l — sintaktik yasaliq, ya’ni izofa (idāfa) va sifatlovchi birikmalar orqali yangi terminlar hosil qilish bo‘lib, bu usul murakkab tushunchalarni bosqichma-bosqich aniqlashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ichki resurslar orqali neologizmlar yaratishda affiksatsiya (prefiks, suffiks va ichki morfologik o‘zgarishlar) ham muhim rol o‘ynaydi, bu esa terminlarning grammatik va semantik jihatdan tizimga mos bo‘lishini ta’minlaydi. Bu jarayonning muhim xususiyati — tizimlilik va semantik shaffoflik, ya’ni yangi terminlar tilning mavjud modellariga asoslanganligi sababli ularning ma’nosi foydalanuvchilar uchun tushunarli bo‘ladi. Terminologiya nazariyasining asoschisi Eckhard Wüster ilmiy terminlar yaratishda ichki lingvistik modellar asosida tizimli yondashuv zarurligini ta’kidlab, terminlar tushunchalar tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi kerakligini qayd etadi; bu prinsip arab tilida ichki manbalar orqali neologizm yaratishda to‘liq namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, arab til akademiyalari

⁸² Abdul-Raof H. Arabic Rhetoric: A Pragmatic Analysis. – London: Routledge, 2006. – 320 p.

va ilmiy muassasalar ichki resurslarga tayanib termin yaratishni qo'llab-quvvatlab, o'zlashma terminlarga muqobil ishlab chiqishga intiladi. Natijada ichki manbalar orqali yaratilgan neologizmlar fonetik, morfologik va semantik jihatdan uyg'un, milliy xususiyatlarni saqlagan va ilmiy kommunikatsiyada samarali qo'llaniladigan birliklar sifatida shakllanadi.

Arab tilining ildiz (jizr) va vazn (wazn) tizimi ichki manba sifatida ilmiy-texnik neologizmlar yaratishda markaziy va hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki aynan shu tizim tilning morfologik va semantik tuzilishini belgilab, yangi tushunchalarni milliy lingvistik asosda ifodalash imkonini beradi. Arab tilida har bir so'z odatda uch undoshli ildizga tayangan bo'lib, bu ildiz umumiy ma'no yadrosini ifodalaydi, vazn esa shu ildizga turli grammatik va semantik shakllar berib, yangi leksik birliklar hosil qiladi; natijada bir ildiz asosida o'zaro bog'liq terminlar majmuasi — ya'ni paradigmatic tizim shakllanadi. Bu tizim ilmiy terminologiyada ayniqsa muhim, chunki u yangi terminlarni tasodifiy emas, balki mantiqiy va izchil model asosida yaratish imkonini beradi, masalan, bir xil ildizdan jarayon (masdar), bajaruvchi (ism al-fā'il), obyekt (ism al-maf'ul) kabi turli tushunchalarni ifodalovchi terminlar hosil qilinadi. Shu orqali ilmiy tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy aloqalar lingvistik jihatdan aks ettiriladi va terminologiya tizimliliigi ta'minlanadi. Bundan tashqari, ildiz–vazn tizimi yangi terminlarning semantik shaffofligi va tushunarligini oshiradi, chunki foydalanuvchilar ildiz ma'nosiga asoslanib yangi birlikning mazmunini anglay oladi, bu esa ilmiy terminlarning tez o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. Terminologiya nazariyasining asoschisi Eckhard Wüster ilmiy terminlar tushunchalar tizimiga mos ravishda, izchil va standart shaklda yaratilishi zarurligini ta'kidlaydi; arab tilidagi ildiz–vazn tizimi aynan shu talabni tabiiy ravishda bajaruvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bu tizim terminologiyada kengayuvchanlik va produktivlikni ta'minlaydi, ya'ni yangi ilmiy tushunchalar paydo bo'lishi bilan mavjud ildizlar asosida yangi terminlar zanjiri hosil qilish mumkin, bu esa tilning ichki resurslari orqali uzluksiz rivojlanishni kafolatlaydi. Bundan tashqari, ildiz–vazn tizimi o'zlashma terminlarga muqobil yaratishda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, arab tilining milliy xususiyatlarini saqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Abdul-Raof H. Arabic Rhetoric: A Pragmatic Analysis. – London: Routledge, 2006. – 320 p.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959. – 125 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
4. Лыков Г.А. Современная русская лексикология. – М.: Высшая школа, 1976. – 320 с.

5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
7. Хауген Э. Языковой контакт. – М.: Прогресс, 1972. – 320 с.